

Священко Зінаїда Василівна, доктор історичних наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини zinaidasvyachenko09@rambler.ru

ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ПОЛЬЩІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Проаналізовано особливості аграрних перетворень у Польщі в другій половині ХХ ст., звертається увага на комуністичні експерименти у галузі аграрних відносин та їх наслідки. Зазначено, що тоталітаризм у Польщі мав певні відмінності від радянського тоталітаризму, що особливо виявилось у проведенні аграрної реформи. Саме в Польщі відмінністю було визнання селянської трудової власності на землю, що завадило комуністам здійснити колективізацію сільського господарства. Зроблено висновок про те, що кооперативна система зазнала в Польщі цілковитого краху, чим довела свою нежиттєздатність. Характерною рисою розвитку сільського господарства була низька ефективність капітальних вкладів, що пояснювалося насамперед великою розпорошеністю землеволодінь, незацікавленістю комуністичної держави у підтримці селян-одноосібників. Така ситуація на селі тривала аж до кінця існування в Польщі комуністичного режиму, тобто до кінця 80-х рр. минулого століття, коли в Польщі розпочалося становлення демократичних засад розвитку держави. Польща після багатьох спроб реанімувати сільське господарство повернулася до приватного господарювання.

Ключові слова: *Польща, аграрна реформа, кооперування, приватне господарювання.*

У 1948 – 1949 рр., після розгрому політичних сил опозиції, у країнах Центральної та Південно-Східної Європи насаджується тоталітарна система, що на тривалий час стало трагедією народів регіону. Тоталітаризм у цих країнах насаджувався за радянським зразком, водночас тоталітарна система кожної окремої країни мала свої особливості, характерні риси. Певні відмінності від радянського тоталітаризму мав тоталітаризм у Польщі, що особливо виявилось у проведенні аграрної реформи. Саме в Польщі

відмінністю було визнання селянської трудової власності на землю, що завадило комуністам здійснити колективізацію сільського господарства. Причини, що змусили комуністів піти на цей крок, були скоріше історичними, аніж ідеологічними. На відміну від Російської імперії, де віками панувала общинна власність на землю з її постійними переділами, внаслідок чого у селянина не виробилася психологія земельного власника, в Польщі традиційно закріпилася індивідуальна приватна власність на землю.

Аграрне питання завжди займало особливе місце в суспільному житті Польщі, багато в чому визначаючи її історичну долю, тому обрана тема дослідження є актуальною.

Питання аграрних перетворень у Польщі в другій половині ХХ ст. в українській історіографії висвітлено недостатньо. Науковці більше уваги приділяють проблемі розвитку українсько-польських відносин з притаманними їм суспільно-політичними, економічними, національними та релігійними особливостями. Є ряд узагальнюючих праць з історії Польщі, серед яких виділяється дослідження Л. Зашкільняка та М. Крикуна [1]. Історико-правовий аспект аграрних реформ в Польщі розглядається О.Я. Паславською [2] та ін. Але загалом запропонована тема дослідження залишається відкритою.

Автор запропонованої публікації ставить за мету дослідити особливості аграрних перетворень у Польщі в другій половині ХХ ст., звернувши увагу на комуністичні експерименти у галузі аграрних відносин та їх наслідки.

Так, проведення земельної реформи в Польщі почалося ще до кінця Другої світової війни. Щоб повернути на свій бік селянство, яке становило більшу частину населення країни, нова влада ініціювала проведення аграрної реформи. Вона здійснювалась на основі декретів Польського комітету національного визволення (ПКНВ) від 6 вересня 1944 р., Тимчасового уряду від 18 січня 1945 р. і Тимчасового уряду національної єдності (ТУНЄ) від 6 вересня 1946 р. Відповідно до цих декретів конфісковувалися володіння громадян Третього району, польських громадян німецької національності та осіб, звинувачених у співробітництві з окупантами. Вилучалися також землі поміщиків, якщо їхня

загальна площа перевищувала 100 га або 50 га орних земель. За символічну плату наділи до 5 га передавались у трудову власність сільськогосподарським робітникам і малоземельним селянам (на північних і західних землях, що увійшли до Польщі після 1945 р., – до 7–15 га) [3].

Реформа відбувалася повільно: чимало людей займали вичікувальну позицію, нерідко траплялися випадки відмови селян від запропонованих наділів. Тоді за порадою Й. Сталіна з жовтня 1944 р. керівництво ППР розпочало проведення парцеляції революційним шляхом: заохочення антипоміщицького руху селян, радикальне обмеження компетенції земельних комітетів, які раніше опікувалися реформою, організація і направлення в село робітників і військових бригад. Розв'язання земельного питання в тій формі, в якій його пропонувала нова влада, сприймалося селянами-власниками без ентузіазму, оскільки вони прагнули до створення рентабельних господарств і збільшення своєї і власності. Два-три гектари землі, отримані безземельними згідно з декретами, не давали можливості ввійти в «міцні господарства», що для багатьох було заповітною мрією. Саме це обіцяли прибічники С. Миколайчика, які об'єдналися 22 серпня 1945 р. в Польське стронніцтво людове (ПСЛ). Людовці вимагали перетворення сільського господарства на основу економіки, створення рентабельних сільських господарств за рахунок великих володінь.

У кінцевому підсумку перемогли ті, хто мав реальну владу. До кінця 1949 р. польські селяни (1 млн 68 тис. сімей) отримали 6 млн 70 тис. га землі. Із загальної кількості селянських господарств 26 % становили тепер новостворені і 8,6 % – зміцнені під час реформи. Це забезпечило підтримку нового режиму з боку значної частини селян. Водночас аграрна реформа привела до зниження продуктивності праці і товарності сільського господарства, яке зробило крок назад – до натурального стану [4, с. 260].

Поразка ПСЛ у боротьбі за владу призвела до того, що у цей період була проведена нова земельна реформа, яка мала перш за все політичний, а не економічний характер, і передбачала дві цілі: 1. націоналізацію земель,

наслідуючи радянські зразки націоналізації і колективізації; 2. формування класу селян для нової комуністичної влади.

Націоналізація земель відбувалася за всіма «радянськими правилами», позбавляючи власників не лише землі, але в примусовому порядку вони повинні були протягом 3-х днів покинути даний повіт (район) без будь-якого матеріального відшкодування. Вони мали право тільки на невеликі наділи землі, але в іншому повіті, або на отримання допомоги в розмірі середньомісячного заробітку державного службовця. За цією реформою безземельні селяни отримували невеликі ділянки (до 5 га середньої якості), для городництва – до 2 га, а службовці – до 1 га [2, с. 329].

Наприкінці 1940-х рр. у Польщі утворився політичний режим тоталітарного типу з монопольною владою Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП). Узявши на озброєння сталінську модель соціалізму, керівництво правлячої партії намагалося вирішити всі складні проблеми перетворення суспільства силовими методами. Це стосувалося і сільського господарства.

У 1951 р. ПОРП вчинила тиск на селянство, щоб прискорити колективізацію селянських господарств. Для цього було застосовано засоби економічного примусу – високі податки для приватних господарств і пільги для кооперативів і державних господарств. Однак така політика призвела до зменшення поставок продовольства до міст. Навесні 1952 р. уряд повернувся до системи обов'язкових поставок продуктів селянами, а в містах – до карткової регламентації основних продуктів харчування (м'яса, цукру). Тоді польські комуністи розпочали кампанію «боротьби з куркулем», який нібито саботував народну владу. Проти селян польська влада застосувала службу безпеки і війська, які конфіскували продукти, змушуючи селян вступати до кооперативів.

У 1951 р. відомі сутички селян з міліцією й армією у варшавському, білостоцькому, вроцлавському та інших воєводствах. У травні 1951 р. ЦК ПОРП спеціальним рішенням засудив «перегини» процесу колективізації в повіті Грифіце, де брутальність місцевих керівників переходила всі межі [1, с.

566]. Однак загальна лінія на кооперування сільського господарства не зазнала змін.

В 1951 – 1952 рр. була введена система примусової здачі державі продуктів сільгоспвиробництва. Жорсткі плани поставок, адміністративні репресії спричинювали зубожіння навіть багатих та рентабельних у минулому господарств.

У 1952 р. було ув'язнено кілька тисяч селян, які не виконали обов'язкових поставок [2, с. 329]. Це дуже нагадує «боротьбу з куркулем» і колективізацію в Україні у 1930 – 1933 рр., наслідком якої став страшний за своїми масштабами голодомор.

У період форсованої колективізації капіталовкладення в сільське господарство знизилися в порівнянні з кінцем 40-х рр. на 24%, а капіталовкладення безпосередньо в селянські господарства зменшилися більш ніж в три рази [5].

У 1953 р., під впливом подій в СРСР, було проголошено збереження курсу на кооперування села та припинення економічного тиску на індивідуальних господарів. Кількість сільськогосподарських кооперативів збільшилася майже до 8 тис. [6, с. 279].

II з'їзд ПОРП (березень 1954 р.) висунув завдання упродовж двох останніх років шестирічки розгорнути «велику битву за піднесення сільського господарства», було вирішено збільшити витрати на сільське господарство на 8 %. Утім, кооперування села загальмувалося. Повсюдне використання методів адміністрування і примусу компрометували саму ідею колективної праці в очах селян, які вперто не бажали добровільно розлучатися зі своїми наділами.

Незважаючи на примус, селяни добровільно не йшли в кооперативи. До кінця 1955 р. було створено 9,7 тис. кооперативів, які об'єднували 205 тис. селян і господарювали на 9,2 % земельних угідь. Внаслідок такої тотальної колективізації загальний стан сільського господарства погіршився: держава не допомагала селу коштами, перед загрозою колективізації селянство перестало

дбати про поліпшення стану господарств. У підсумку обсяг продукції сільського господарства зменшився [1, с. 566].

Повільно зростала і чисельність державних сільських господарств (ДСГ): з 1950 по 1955 р. їхня кількість збільшилася з 5679 до 6165. Обробляючи в 1955 р. 12,6 % сільськогосподарських угідь, вони давали 11 % валової продукції сільського господарства [4, с. 268]. Таким чином, сільське господарство, як і раніше, залишалося дрібновласницьким, базувалося на дрібних і середніх одноосібних господарствах. Рівень їх товарності й агротехнічної оснащеності зростав дуже повільно.

На січевому (1955 р.) пленумі ЦК ПОРП було дано критичну оцінку економічній політиці, яка так і не забезпечила поліпшення становища на селі. На 1955 р. поставлено завдання підвищити реальну зарплату та доходи селянства на 15–20 % [6, с. 279]. Але ці рішення залишилися не виконаними.

Політика колективізації в Польщі зазнала поразки в 1956 р., коли В. Гомулка, з нагоди обрання його Першим секретарем ПОРП, у своєму виступі висловив думку, що не можна штучно підтримувати господарства, які не дають прибутку. Це стало початком самоліквідації таких господарств. Так, лише за три місяці 1956 р. 80 % їх припинили своє існування [7, с. 30]. На початку 1957 р. кількість виробничих кооперативів на селі скоротилася до 1812, а кількість селянських сімей, що входили до них, – до 25 тис. у 1958 р. (1,4% сільськогосподарських угідь) [4, с. 272].

Отже, насильницьке створення виробничих кооперативів в Польщі, без належного обліку сформованих аграрних відносин, економічних, політичних, культурно-побутових, психологічних факторів, призвело до того, що тут в 1956 р. значна частина виробничих кооперативів розпалася, а головним постачальником сільськогосподарської продукції залишилося індивідуальне господарство (на частку якого в кінці 70-х рр. доводилося 80% всіх сільськогосподарських площ) [3].

Аграрна політика ПОРП не мала підтримки селянства. Навіть надання певних пільг кооперативам не викликало зростання їхньої чисельності: в 1960 р. їх налічувалося лише 1905 [6, с. 285].

У 1957 р. продовжуються зміни у аграрній політиці. 9 січня 1957 р. ПОРП і ЗСЛ оголосили спільний документ «Директиви нової політики в сільському господарстві». У ньому йшлося про відмову від швидкої колективізації, підтримку державою приватних селянських господарств, сприяння розвитку простих форм кооперації, підвищення закупівельних цін тощо. Після публікації «Директив» почали розпадатися сільськогосподарські кооперативи (залишилося лише 15 %, або 1,5 тис. господарств). У 1957 р. індивідуальним селянам належало 85,4 % земельних угідь, кооперативам – 1,2 %, держгоспам – 13,4 %. [1, с. 573].

Зміни політики щодо села, збільшення державних інвестицій у приватні селянські господарства (з 1,5 млрд. злотих у 1956 р. до 3,2 млрд. злотих у 1958 р.) дали ефект уже до кінця 50-х років, коли продукція сільського господарства за п'ять років зросла на 20,2 % (1956 – 1960 рр.) [1, с. 575].

На III з'їзд ПОРП (березень 1959 р.) в аграрному секторі був узятий курс на підтримку нижчих форм виробничої кооперації (без усупільнення землі), насамперед сільськогосподарських гуртків. У 1960 р. налічувалося 326 тис. таких гуртків, у яких брало участь 3,6 млн чоловік [4, с. 272]. Але ставка на розвиток сільськогосподарських гуртків також успіху не мала. Тим часом індивідуальні господарства навіть за підтримки держави були не в змозі задовольнити потреби країни своєю продукцією. В 1961 – 1965 рр. Польща імпортувала 12 млн. т зерна [6, с. 285].

У роки так званої другої п'ятирічки керівництво ПОРП знову повернулося до ідеї колективізації сільського господарства, яке не вписувалося в загальну схему одержавленої економіки. У 1962 р. ЦК ПОРП ухвалив таємну постанову про завершення колективізації приватних селянських господарств до кінця 1980 р. Однак спроби змусити селян створювати кооперативи з допомогою економічних важелів (зниження податків, перерозподілу коштів, техніки і

земель на користь кооперативів) не принесли бажаних результатів. Кількість кооперативів зменшилась до 1,2 тис. (займали 13 % угідь разом з державними господарствами) [2, с. 330]. Неврожай 1962 р. поставив сільськогосподарське виробництво у складну ситуацію і змусив керівництво країни відмовитися від прискореної колективізації. Було збільшено виділення державних коштів на підтримку приватного виробника, підвищено закупівельні ціни на продукцію села. Вирішено підтримати розвиток найпростішої форми кооперування – “земельних товариств” (kulek rolnychych), які поширювали знання з агрокультури і сприяли збуту продукції [1, с. 578].

Характерною рисою розвитку сільського господарства була низька ефективність капітальних вкладів, що пояснювалося насамперед великою розпорошеністю землеволодінь, незацікавленістю комуністичної держави у підтримці селян-одноосібників. Сільськогосподарське виробництво в 1960-ті роки збільшилося всього на 25 %, а середня урожайність зернових – 12,4 ц з гектара – була однією з найнижчих у регіоні. Основну масу селян, як і раніше, становили одноосібники. Вони володіли на правах власності 85 % сільськогосподарських угідь і виробляли 86,5 % валової продукції сільського господарства [4, с. 273].

У 1966 – 1970 рр. виконувався третій 5-річний план, основні показники якого були формально затверджені сеймом в листопаді 1966 р. Передбачалося, що національний дохід зросте на 34 %, промислова продукція – на 44 %, сільськогосподарська – 17 %, реальна зарплата – 10 %. Планові показники в цілому виконувалися.

За умов контролю держави над закупівельними цінами на сільськогосподарську продукцію і неврожаю 1970 р. постачання населення продуктами харчування погіршилося, біля магазинів зросли черги [1, с. 589].

Кооперативи у 1970 р. обробляли всього 1,7% земельних угідь, решту – держсільгоспи. Щоб хоч як-небудь впливати на одноосібні селянські господарства, держава розвивала мережу сільськогосподарських гуртків, які сприяли вирішенню питань сівозміни, застосування добрив, використання

сільськогосподарської техніки тощо. На кінець 1970 р. в країні їх налічувалося 35 тис. [4, с. 274].

Щоб врятувати ситуацію на селі, керівництво держави у 1974 р. вдавалося до певних компромісних дій. Державний земельний фонд почав приймати від селян земельні ділянки взамін за призначення пенсій та пожиттєвих виплат. Продаж землі в приватні руки було припинено, натомість вона передавалася державним господарствам і кооперативам. У результаті дещо збільшився колективний сектор у сільському господарстві (з 17% у 1971 р. до 21% земельних угідь у 1975 р.), але переважну масу сільськогосподарської продукції на споживчий ринок надалі постачали індивідуальні селянські господарства [7, с. 32].

Держава продовжувала політику пріоритетного фінансування колективних господарств. У несприятливих кліматичних умовах (неврожаї 1974 і 1975 рр.) сільське господарство не могло забезпечити споживчий ринок продовольчими товарами, насамперед зерном та м'ясом, а уряд змушений був імпортувати продовольство. Труднощі з продуктами харчування відбилися на споживчому ринку: знову з'явилися черги і «дефіцити» [1, с. 606].

Продукція сільського господарства в 1976 – 1980 рр. знизилася на 8 %, а в рослинництві – на 16 %. Причиною цього були неврожаї, зменшення ареалу оброблюваної землі, некорисні структурні зміни в економіці [1, с. 611].

Така ситуація на селі тривала аж до кінця існування в Польщі комуністичного режиму, тобто до кінця 80-х рр. минулого століття, коли в Польщі розпочалося становлення демократичних засад розвитку держави. Поряд із змінами в державному, господарському, політичному та суспільному житті держави Польща шукала шляхів виходу з економічної кризи, у тому числі й аграрної. Розпочалося реформування аграрного сектора економіки, яке було спрямоване на реструктуризацію. Польща після багатьох спроб реанімувати сільське господарство вибрала модель роздержавлення і викупу земельних ділянок, тобто повернення до приватного господарювання.

Таким чином, після завершення Другої світової війни і приходу до влади правлячої ПОРП в аграрній сфері Польща цілком копіювала радянський досвід. У галузі сільського господарства передбачалося кооперування щонайменше чверті селянських господарств і збільшення виробництва на 63 %. Утім, кооперування села загальмувалося. В подальшому кооперативна система зазнала в Польщі цілковитого краху, чим довела свою нежиттєздатність. Польща після багатьох спроб реанімувати сільське господарство повернулася до приватного господарювання.

Список використаних джерел та літератури

1. Зашкільняк Л.О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
2. Паславська О.Я. Аграрна реформа в польщі (історико-правовий аспект) / О.Я. Паславська // Актуальні проблеми держави і права . – 2009 . – Вип.48 . – С. 327–334.
3. Аграрные реформы в странах Центральной и Восточной Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uris.org.ua/vseobschaya-istoriya-gosudarstva-i-prava/agrarnye-reformy-v-stranah-tsentralnoy-i-vostochnoy-evropy>
4. Газін В.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002 роки): Навч. посібник / В.П. Газін, С.А. Копилов. – К.: Либідь, 2004. – 624 с.
5. Экономическое и политическое развитие Польши в конце 1940-х – 1960-х гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/uch_materialy/arch/1_kurs/Slav_Caruk/2012/7.pdf
6. Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві – 90-ті роки ХХ ст.: Курс лекцій: Навчальний посібник / В.І. Яровий. – К.: Либідь, 1997. – 269 с.
7. Stelmachowski A. Prawo rolne / Andrzej Stelmachowski. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 2003.

1. Zaškilnjak L.O. Istorija Polšči: Vid najdavnišyx časiv do našyx dniv / L.O. Zaškilnjak, M.H. Krykun. – Lviv: Lvivs'kyj nacionalnyj universytet imeni Ivana Franka, 2002. – 752 s.
2. Paslavska O.Ja. Ahrarna reforma v polšči (istoryko-pravovyj aspekt) / O.Ja. Paslavska // Aktualni problemy deržavy i prava . – 2009 . – Vyp.48 . – S. 327–334.
3. Аhrарные реформы в странах Centralnoj y Vostočnoj Европы [Elektronnyj resurs]. – Režym dostupu: <http://uris.org.ua/vseobschaya-istoriya-gosudarstva-i-prava/agrarnye-reformy-v-stranah-tsentralnoj-i-vostochnoy-evropy>
4. Hazin V.P. Novitnja istorija krajin Jevropy ta Ameryky (1945 – 2002 roky): Navč. posibnyk / V.P. Hazin, S.A. Kopylov. – K.: Lybid', 2004. – 624 s.
5. Экономычское y polyтычское razvytye Polšy v konce 1940-x – 1960-x hh. [Elektronnyj resurs]. – Režym dostupu: http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/uch_materialy/arch/1_kurs/Slav_Caruk/2012/7.pdf
6. Jarovyj V.I. Novitnja istorija krajin Sxidnoji Jevropy. 40-vi – 90-ti roky XX st.: Kurs lekcij: Navčalnyj posibnyk / V.I. Jarovyj. – K.: Lybid, 1997. – 269 s.
7. Stelmachowskij A. Prawo rolne / Andrzej Stelmachowskij. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 2003.

Svyaschenko Z.V., *Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of World History, Uman State Pedagogical University Paul Tychiny (Ukraine, Uman), zinaidasvyachenko09@rambler.ru*

Features agricultural transformation in Poland in the second half twentieth century.

The features of agrarian reforms in Poland in the second half of the twentieth century. Draws attention to communist experiments in the field of agrarian relations and their consequences. Indicated that totalitarianism in Poland had some differences from Soviet totalitarianism that turned particularly in carrying out agrarian reform. It is in Poland difference was the recognition of peasant labor ownership of land, which prevented the Communists implement collectivization of agriculture. It is concluded that the cooperative system in Poland suffered complete collapse of what has proved unviable. A characteristic feature of agriculture was inefficient capital contributions, owing primarily dispersed large land holdings, lack of interest of the communist state in supporting individual farmers. The situation in the village lasted until the end of the communist

regime in Poland, ie the late 80's. Last century, when Poland began the foundations of democratic development. Poland, after many attempts to revive agriculture has returned to private entities.

Keywords: *Poland, agrarian reform, cooperation, private entities.*

Священко З. В., доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей истории Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины (Украина, Умань), zinaidasvyachenko09@rambler.ru

Особенности аграрных преобразований в Польше во второй половине XX в.

Проанализированы особенности аграрных преобразований в Польше во второй половине XX в., обращается внимание на коммунистические эксперименты в области аграрных отношений и их последствия. Отмечено, что тоталитаризм в Польше имел определенные отличия от советского тоталитаризма, что особенно проявилось в проведении аграрной реформы. Именно в Польше отличием было признание крестьянской трудовой собственности на землю, что помешало коммунистам провести коллективизацию сельского хозяйства. Сделан вывод о том, что кооперативная система претерпела в Польше полный крах, чем доказала свою нежизнеспособность. Характерной чертой развития сельского хозяйства была низкая эффективность капитальных вложений, что объяснялось прежде всего большой раздробленностью землевладений, незаинтересованностью коммунистического государства в поддержке крестьян-единоличников. Такая ситуация на селе продолжалась вплоть до конца существования в Польше коммунистического режима, то есть до конца 80-х гг. прошлого века, когда в Польше началось становление демократических принципов развития государства. Польша после многих попыток реанимировать сельское хозяйство вернулась к частному хозяйствованию.

Ключевые слова: *Польша, аграрная реформа, кооперирование, частное хозяйствование.*